

УДК 314.7

С.М. Задорожна, канд. екон. наук, доцент
Н. Гуз, студентка

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

НАСТАНОВИ МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті розглянуто основні підходи щодо оцінки міграційних процесів у світі, представлено основні теорії міграцій. На основі ряду соціологічних опитувань, проведених в Україні, розкрито основні чинники мотиваційних настанов міжнародної міграції молоді. Визначено основні проблеми та загрози національній безпеці держави внаслідок зростання потоків незворотної міжнародної міграції молоді.

В статье рассматриваются основные подходы к оценке миграционных процессов в мире, представлены основные теории миграций. На основании данных ряда социологических опросов, проведенных в Украине, раскрыты основные факторы, что формируют мотивационные установки международной миграции молодежи. Определены основные проблемы та угрозы национальной безопасности страны вследствие увеличения потоков необратимой международной миграции молодежи.

The article reviews the main approaches to the estimation of the world migration processes and presents the main theories of migration. Based on the series of opinion polls conducted in Ukraine the principle factors that form motivation guidelines of the youth international migration are showed. The main problems and threats of the national security due to the irreversible increase of the youth international migration are determined.

Постановка проблеми. В умовах інтернаціоналізації соціально-економічної та культурно-духовної сфер важливим здобутком демократизації українського суспільства є надання можливості його населенню до вільного переміщення як у межах, так і поза межами країни. Зародження глобалізаційних процесів у світі на межі тисячоліть породжують двоякі процеси. З одного боку, відбувається посилення соціального вектора ринкової економіки у розвинених країнах, а з другого – перегляд їх ліберального ставлення до залучення робочої сили з країн, що розвиваються. У сучасному світі демографічні процеси та проблеми робочої сили на ринку праці стають факторами національної безпеки у багатьох країнах світу, а тому потребують постійного моніторингу та досліджень для розробки процедур їх виваженого державного регулювання та громадського контролю.

Розвиток глобалізаційних процесів обумовлює активізацію міграційних потоків робочої сили до країн із значно вищим рівнем та якістю життя, що дозволяє вирішити матеріальні проблеми мігрантів та їх сімей. Разом з цим вирішуються і проблеми країн-реципієнтів у задоволенні попиту на низькокваліфіковані робочі місця, які є непривабливими для власного населення, та залучення висококваліфікованих спеціалістів у високотехнологічні галузі, медицину, освіту та науку. Збільшення еміграційних потоків з країн-донорів призводить до невинуватих демографічних та економічних втрат, оскільки здебільшого від'їжджають молоді, мобільні, працездатні особи репродуктивного віку, без намірів реєміграції, що суттєво погіршує як людський потенціал, так і національну безпеку цих країн.

Молодь є стратегічним ресурсом будь-якої країни, а тому першочерговою для вирішення на рівні держави постає проблема збереження та розвитку її кількісного та якісного потенціалу як в умовах соціально-економічної кризи, так і на етапах підйому та розвитку економіки країни в майбутньому. Цьому питанню присвячено багато теоретичних та емпіричних досліджень як у світі, так і в Україні. Але швидке протікання різноманітних суспільних процесів потребує постійного доповнення теоретичної бази розкриття сутності міграційних процесів у глобалізованому світі, обумовлює пошук нових підходів до розв'язання проблем еміграційних втрат молодих когорт на основі системних досліджень та моніторингу міграційної ситуації в Україні та світі.

Динамічність ентропійних суспільних процесів у глобалізованому світі потребують комплексних досліджень ціннісних орієнтацій та цільових настанов молоді, їхньої трансформації внаслідок впливу різноманітних соціально-економічних, демографічних, екологічних, політичних та релігійних факторів, що дозволить більш ефективно розкривати та впливати на міграційні мотиваційні настанови молоді людини. Дослідження в рамках цієї статті направлене на розгляд чинників формування та трансформації міграційних настанов української молоді, що можуть бути корисними для вдосконалення міграційної політики країни в епоху становлення та розвитку постмодернізму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання причин та чинників міграції населення цікавило вчених ще з позаминулого століття. Зокрема, Т. Мальтус розглядає міграцію як регулятор безробіття, Е. Равенстайн на основі виділення економічної детермінанти як основного фактора міграції формулює її закони, а К. Маркс вважає причиною міждержавної трудової міграції різницю у рівні заробітної плати, яка в значній мірі детермінована продуктивністю праці. Важливість розуміння природи та чинників міграційних процесів робить їх актуальними для дослідження і в другій половині XX століття. Значний внесок у дослідження проблем міжнародної міграції зробили представники соціологічних шкіл: М. Вебер, Р. Мертон, Т. Парсонс, Г. Зіммель та інші, які розробили нові важливі методологічні підходи до вивчення цього стратегічного питання.

Дослідження міграційних процесів проводиться на мікро- та макрорівнях представниками класичної та неокласичної економічних шкіл. Так, пропонують вирішувати економічні та демографічні проблем суспільства завдяки збільшенню міграційних потоків на мікрорівні зарубіжні вчені: Т. Хагерstrand, Л. С'яастад, О. Старк, К. Еспіноза, Д. Тейлор та інші, а на макрорівні – К. Кері, У. Ізард, У. Вадицький, У. Алонсо, І. Лоурі, М. Грінвуд, А. Роджерс, Р. Вікерман, Л. Кастро тощо. Зокрема, проблемами міжнародної трудової міграції займаються А. Сові, Дж. Саймон, В. Бенінг, Р. Білсборроу, Д. Баркс, С. Сінклер, С. Кастл, М. Міллер, Р. Браун, Д. Массі, К. Сворд, Г. Хьюго, М. Пулен, М. Піор, М. Тодоро, які розглядають її через призму глобалізації світового економічного простору та людиноцентричної парадигми.

Поглиблюють теорії міграцій та розширюють методологічні підходи до класифікації міграційних потоків шляхом встановлення впливу міграції на відтворення та зайнятість населення, його соціальну мобільність російські вчені Р. Аваков, О. Вишневський, Я. Гузеватов, Т. Заславська, В. Іонцев, Е. Красинець, Е. Михайлов, В. Мойсеєнко, М. Панов, Е. Плетньов, Л. Рибаківський, С. Рязанцев, В. Тихонов, Ю. Янковський. Праці цих учених розкривають об'єктивні причини міграції російського населення. Ж. Зайончковська, І. Ушкалова, Б. Хорева, С. Журавльова, Г. Вітковська, О. Іконнікова, О. Тюриканова, Д. Валентей, О. Кваша, Д. Шелестов, В. Кабузан, В. Переведенцев, В. Мукомель, Е. Панін та ряд інших учених, які розглядають цю проблему з економічного, соціального, демографічного, правового, історичного, психологічного та філософського аспектів.

В українському пострадянському суспільстві також гостро постають проблеми зовнішньої та внутрішньої міграції населення, які потребують нових підходів до їх вивчення та вирішення. Особливо це стосується процесів міждержавної міграції молоді, що досліджуються в рамках регіональних, національних та міжнародних програм. Масштабне вивчення чинників та наслідків міграційної активності молоді в Україні проводяться рядом наукових шкіл та установ. Так, вчені Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України Н. Власенко, Е. Лібанова, О. Макарова, С. Пирожков, О. Позняк, Л. Стельмах, Т. Швидка та П. Шевчук розробили комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 року, в якому визначено, що максимальний рівень участі у трудових міграціях становить молодь 25-29 років [1, с. 89].

Міграційний потенціал української російської та азербайджанської молоді досліджує І. Прибиткова [2], міграцію як “спосіб життя” розкриває О. Миколук [3], мотиви та міграційні настанови української молоді вивчає О. Чумаченко [4], аналізує причини зростання міжнародних міграційних потоків молоді внаслідок її соціальної виключеності А. Толстокорова [5], визначає рівень впливу впровадження Болонського процесу на навчальну мобільність молоді Д. Акімов [6]. Доповнюють теоретичну базу вивчення міграційних процесів емпіричними дослідженнями В. Андрієнко, Д. Богиня, О. Бандурка, Ю. Безнуцький, І. Гнибіденко, Г. Городецький, В. Данюк, В. Євтуха, О. Кузьменко, І. Майданік, С. Мельник, С. Науменко, М. Стасюк, І. Садова, Т. Петрова, В. Романюк, Н. Тиндик, В. Шаповал. Регіональні особливості міграційних процесів досліджують Л. Семів, Б. Довжук, С. Хаба, О. Левченко та інші.

Необхідність справедливого та гармонійного вирішення проблем міжнародної міграції в постіндустріальному світі розуміють і на глобальному рівні. Тому такі відомі міжнародні організації, як: Комісія ООН з народонаселення (фінансування спеціальних програм у сфері міграції населення); Міжнародна організація праці (МОТ, регулювання міграції та захист мігрантів з урахуванням інтересів усіх сторін, запобігання і боротьба з торгівлею людьми); Всесвітня організація охорони здоров'я (ВОЗ, розробка спеціальних норм щодо фізичного стану працюючих мігрантів); ЮНЕСКО (підвищення освітнього рівня працівників-мігрантів); Міжнародна організація з міграції (МОМ, упорядкування та планування міжнародної міграції); Міждержавний Комітет з питань міграції в Західній Європі (СИМЕ) (забезпечення та захист прав міжнародних мігрантів) займаються цими проблемами.

Міжнародні організації розробляють спеціальні конвенції та рекомендації, які слугують імперативами при формуванні та реалізації міжнародної міграційної політики багатьма країнами. Для українського імпаблишменту роль цих організацій набуває особливого значення, оскільки в країні відбувається ряд негативних когерентних процесів у соціальній, економічній, трудовій, правовій, екологічній сферах. На тлі цих багаторічних невіршених проблем в Україні молодь з її потребами, інтересами та мобільністю не має шансів для повної реалізації свого особистісного і трудового потенціалу, а тому вбачає єдиний шлях у вирішенні цієї проблеми – трудову або освітню міграцію. Цьому сприяють стрімкі процеси євроінтеграції в постмодерновому світі, які полегшують молоді реалізацію їхніх міграційних настанов та дій.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність багатьох наукових досліджень та публікацій, присвячених дослідженню міжнародної міграції молоді зарубіжними та українськими науковцями, ця проблема не тільки не втрачає своєї актуальності, але і набуває все більшого значення в період прискорення інтеграційних та глобалізаційних процесів у світі. Динамічність та швидкоплинність цих процесів обумовлює незворотні зміни в багатьох сферах суспільного життя, в тому числі й демографічній. Саме катастрофічний характер останньої в Україні потребує систематичних аналітичних та емпіричних досліджень з питань впливу соціальних, економічних, політичних, екологічних чинників на формування, трансформацію та реалізацію міграційних настанов молоді як основного стратегічного ресурсу країни.

Мета статті. Основною метою статті є дослідження міжнародних міграційних настанов української молоді, визначення основних підходів до оцінки цих процесів, розкриття домінуючих факторів, що обумовлюють міграцію молоді та визначення важливих напрямків вирішення цієї проблеми на міжнародному, національному та регіональному рівнях.

Виклад основного матеріалу. Міграція як складне соціально-економічне явище має багато визначень, але найбільш повне з них надає Міжнародна організація з мігра-

ції як “процесу переміщення населення через міжнародний кордон або в межах країни; що охоплює будь-який вид переміщень незалежно від їх тривалості, складу чи причин; включає пересування біженців, переміщених осіб, виселених людей та економічних мігрантів” [7]. Причини міграції населення завжди знаходяться у центрі уваги науковців протягом усього розвитку людської цивілізації. Не втратило важливості це питання і сьогодні. Складність міграційних процесів підтверджується розгалуженою класифікацією в багатьох наукових роботах [8; 9]. У нашій роботі досліджуються настанови до міжнародної міграції української молоді у віці 18-35 років з точки зору різних аспектів.

Емпіричну базу дослідження складають дані Державного комітету статистики України, результати Першого загальнонаціонального обстеження населення з питань трудової міграції, проведеного Українським центром соціальних реформ [10], матеріали спеціального репрезентативного вибіркового соціально-демографічного обстеження молоді «Молодь України: спосіб життя та ціннісні орієнтації» (Центр «Соціальний моніторинг», 2010 р.) [11], монографічне дослідження науковців Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України [12] і висновки та рекомендації міжнародних робочих груп для України в рамках проекту Громадської ініціативи “Європа без бар’єрів” за підтримки Європейської програми Міжнародного фонду «Відродження» [13] та ряду аналітичних матеріалів.

Складність та специфічність такого суспільного явища, як міграція населення, підтверджується розглядом її як об’єкта дослідження багатьма науками, що потребує комплексного вивчення з позицій демографічного, соціологічного, економічного, історичного, правового, філософського та психологічного підходів, зміст представлено на рисунку 1. Разом з цим неухильний розвиток економічної теорії розширює і теоретичну базу теорій міграції від представників її класичної школи Т. Мальтуса, К. Маркса та Е. Равенстайна до сучасних економістів, соціологів та демографів. Це обумовлено еволюційним розвитком індустріальної цивілізації (модерна) та інформаційного суспільства (постмодерна). Узагальнена інформація щодо переліку, змісту та фундаторів теорій міграції наведена в таблиці 1.

Рис.1. Зміст основних підходів щодо вивчення міграційних процесів

Таблиця 1

Класифікація та зміст теорій міграції*

Назва теорії	Фундатори теорії	Зміст теорії
1	2	3
У контексті класичної економічної теорії		
Т. Мальтус		Міграція – регулятор безробіття, яке виникає із-за диспропорцій внаслідок швидкого темпу зростання чисельності населення та повільним зростанням засобів до існування. Пропонує переселення людей із густонаселених регіонів до менш заселених територій
К. Маркс		Міжнародна трудова міграція обумовлюється різницею заробітних плат, які значною мірою залежать від продуктивності праці
Е. Равенстайн		Основний фактор міграції – економічний. Потоки міграції спрямовуються у більш економічно розвинені регіони і зростають разом із технічним прогресом, розвитком транспортної мережі та засобів комунікацій. Формулює закони міграції
У контексті неокласичної теорії		
Теорія нової економіки міграції: макрорівень	Д. Харрис М. Тодаро Д. Массей	Міграція обумовлюється економічним розвитком певного регіону: географічною різницею між попитом і пропозицією робочої сили, розривом рівня заробітної плати
Теорія нової економічної міграції: мікрорівень	О. Старк К. Еспіноза Д. Тейлор	Рішення про міграцію приймається колективно членами сім'ї, що дозволяє: диверсифікувати джерела прибутку, мінімізувати ризики домогосподарства, розширює доступ до фінансових ресурсів. Пояснює причини фемінізації зростання міграційних потоків. Переваги та втрати від міграції оцінюються потенційними мігрантами з монетарних та психологічних позицій
Теорія людського капіталу	Г. Беккер Л. С'ястад	Міграція виступає способом інвестування в людський капітал. Рівень освіти, кваліфікації, здоров'я та поінформованості у потенційних мігрантів вищий ніж у тих, хто не наважується на переїзд
Теорія соціальних мереж	Д. МакКензі Х. Рапопорт	Зростанню міграційних потоків сприяють мережі соціальних відносин: дружні та родинні зв'язки, наявність діаспори, які призводять до появи ланцюгового процесу
Теорія сегментованого ринку праці	М. Піоре П. Дорінгер	Два сегменти ринку праці країн-реципієнтів: капіталоемний (стабільна зайнятість, висока кваліфікація та заробітна плата – привабливі для національної робочої сили) та трудомісткий (нестабільна зайнятість, низькі кваліфікація та рівень заробітної плати – притаманний для мігрантів)
Теорія “процвітання”	Д. Саймон	Притік значної чисельності трудових мігрантів може зумовити процвітання країни-реципієнта, сприяти економічному та демографічному розвитку

Продовження таб. 1

1	2	3
Теорія “притягнення-виштовхування”	Е. Лі	Безробіття, недостатня зайнятість, бідність та інші негативні чинники в країні-донорі виштовхує робочу силу в більш привабливі для неї країни-реципієнти, де є гарантована зайнятість, вищий рівень заробітної плати, стабільність тощо. Значна роль відводиться регулюванню міграційних процесів у цих країнах, які створюють необхідні умови до зміни місця проживання
Теорія кумулятивної обумовленості	Д. Мессі	Погіршення соціально-економічного стану в країні викликає зміну соціального контексту, що обумовлює появу перших потоків міграції, подальше ускладнення ситуації та вдала інтеграція мігрантів у країни-реципієнти спричинює все нові і нові міграційні потоки
Теорія суспільних інститутів	Д. Мессі Д. Дюранд	Увага спрямована на формування міграційної політики та міграційних потоків. Останні залежать від рівня інтегрованості країни у світове господарство, міжнародних та регіональних організацій, блоків, асоціацій, інформаційних агентств та мовних центрів
Теорія світових систем	С. Сасен А. Портес	Значні міграційні потоки між метрополіями та їх колоніями пояснюються спільністю адміністративних, культурних, мовних та інших зв’язків між ними, а розвиток транспортної та комунікаційної систем полегшує цей процес
Теорія загальносвітової міграційної системи	Дж. Солт	Глобалізація світового простору об’єднує країни-реципієнти та країни-донори робочої сили, утворюючи віртуальний спільний простір – міграційну систему, в якій обмін товарами, послугами та людьми відбувається із значною інтенсивністю. Ця система має ядро (зона розвитку із капіталоемним виробництвом) та периферію (має трудомістке виробництво), яка поставляє ядру потоки мігрантів, що тісно їх і пов’язує
Синтетична теорія міграції	Д. Мессі	Поеднує положення класичної та неокласичної теорій міграції, визнає домінуючим чинником зростання міграційних потоків погіршення соціально-економічних, екологічних, політичних та культурно-духовних факторів, які активізують процес створення мобільних груп населення, що спрямовуються на пошук шляхів підвищення їхнього добробуту

**Розроблено авторами статті*

Важливе значення у протіканні міграційних процесів відіграє статеві-вікова структура населення та показники її трудоактивності. Аналіз економічної активності молоді у віці 15-24 років показує її зростання від 40,2 % у 2000 р. до максимального значення 43,0 % у 2008 р. та спадом до 40,5 % у 2010 р. Іншу тенденцію маємо у вікових групах молоді 25-28 років, відповідно: 82,4, 82,2 та 79,9 %. У той же час рівень зайнятості молоді 15-24 років зростає з 33,4 % (2004 р.) до 40,8 % (2007 р.) з поступовим її зниженням до 37,5 % (2008 р.) та 33,5 % (2010 р.). Вікові групи 25-28 років показують аналогічну тенденцію, а саме: 74,7 % (2004 р.), 81,4 % (2005 і 2006 р.) та 72 % (2010 р.). Це обумовлює зростання рівня безробіття у першій віковій групі від 15,7 % (2004 р.) до 13,3 % (2008 р.), 17,8 % (2009 р.) та 17,4 % (2010 р.), але дещо іншу для віку 25-28 років, а саме: 9,3 %, 7,0 %, 10,4 та 9,9 %.

Причиною цих змін виступає циклічність проходження соціально-економічних та демографічних процесів у країні та світі. Особливо негативно на зайнятість молоді вплинула остання системна криза в Україні 2008-2009 рр. У цей період молодь стає найбільш вразливою частиною населення, внаслідок відсутності робочих місць, а особливо таких, що привабливі для молоді робочої сили; малого досвіду та невідповідного професіоналізму і кваліфікації, необхідного для конкурентної боротьби на ринку праці; низької якості отриманої освіти; психологічної невпевненості у власних силах. Різке погіршення ситуації в соціально-економічній та соціально-трудовій сферах призводять до витіснення молоді з національного ринку праці, обумовлює активізацію пошуку можливостей трудової та особистісної реалізації молоді за межами території власного проживання.

Оскільки молодь є найбільш активною і мобільною частиною населення з притаманною здатністю до активної зміни місця проживання для задоволення своїх трудових, матеріальних та індивідуальних потреб, то за умови зняття жорстких вимог до переміщення міграція, а особливо зовнішня, стає важливим фактором вирішення її проблем. Саме з цих причин види зовнішньої міграції молоді дещо відрізняються від видів міграції інших вікових категорій населення. Наприклад, наряду з трудовою міграцією все більшу частку в загальному обсязі міграції займає навчальна міграція (за оперативними даними у 2011 р. майже 5 тисяч молодих осіб виїхали на навчання у зарубіжні країни). Для досягнення мети нашого дослідження доцільно проаналізувати стан, причини та наслідки трудової та навчальної зовнішньої міграцій української молоді.

Міжнародна трудова міграція (міграція трудових ресурсів) у нашому дослідженні розглядається як переміщення людей у міжнародному територіальному просторі з метою пошуку місця роботи із зміною або без зміни місця постійного проживання. Вона є і формою міжнародних економічних відносин, яка полягає в перетіканні трудових ресурсів з одних країн в інші і визначає перерозподіл робочої сили між ланками світового господарства. Міжнародна міграція населення полягає у переміщенні людей (сімей) у міжнародному територіальному просторі з метою пошуку нового місця постійного проживання. Окрім цільових установок між цими двома видами міграцій населення існує і різниця в термінах перебування в іншій країні. Трудовій міжнародній міграції притаманний тимчасовий характер (зворотна міграція), а міжнародній міграції – постійний.

Розкриття причин міжнародної трудової міграції молоді ускладнює відсутність єдиної методології обрахунку міграційних потоків в Україні, що призводить до наявності різних даних відносно чисельності трудових мігрантів за кордоном і не дозволяє провести коректний аналіз причин та наслідків цього явища. Так, Українська всесвітня координаційна рада вважає, що за кордоном працює 3-3,5 млн українців, Інститут народознавства НАН України – 4,5 млн осіб, експерти НДІ соціально-трудових відносин Міністерства праці та соціальної політики України – 8,6-15,1 % чисельності усього населення країни, а Український центр соціальних реформ – 1,5 млн її громадян, з них молоді – 567 тис. осіб (52 % городян). Таке розмаїття даних ускладнює застосування упереджувальних кроків щодо зменшення зовнішніх міграційних потоків з України.

Аналіз кількості трудових мігрантів у регіональному розрізі показує їх значну диференціацію. Так, найбільше їх від'їжджає із західних областей України (57,4 %), втричі менше із східних областей (18,8 %), найменше – з півночі (5,3 %), а також незначні потоки з півдня та центру (8,9 % та 9,2 %). Основними причинами працевлаштування українців за кордоном є низький рівень заробітної плати (59,8 %) та відсутність підходящої роботи або можливість працевлаштування (38,7 %). В регіональному розрізі ця картина дещо відмінна від загальноукраїнських показників. Так, основною мотивацією для трудової міграції трудоактивного населення західних областей України, півночі та півдня виступає перша вищезазначена причина (відповідно: 59,8 %, 5,3 % та 9 %) та друга (57,3 %, 4,9 % та 6,7 %), а для східних та центральних областей країни – відсутність підходящої роботи або можливості працевлаштування (21,2 % та 9,9 %) [10, с. 86].

Причини працевлаштування трудових мігрантів за кордоном різняться і за різними віковими групами. Третину трудових мігрантів становить працездатне населення у віці 40-49 років, що обумовлюється необхідністю утримувати сім'ю на належному рівні. Найменше мігрантів у віці 50-59 років, внаслідок відсутності значного попиту на цю вікову категорію та упередженість самих людей щодо можливості працевлаштування у цьому віці. А інші вікові категорії мігрантів знаходяться в одному відсотковому коридорі (рис. 2). Разом з цим низька заробітна плата стає найбільш вагомим чинником до трудової міграції для всіх категорій населення, окрім 15-24 років, оскільки мають грошову допомогу від батьків (45 %). Але і відсутність робочих місць та відповідної роботи стає найбільш актуальною саме для цієї вікової групи (46,9 %), а також тих, хто знаходиться у віковому діапазоні 25-29 років (47,2 %).

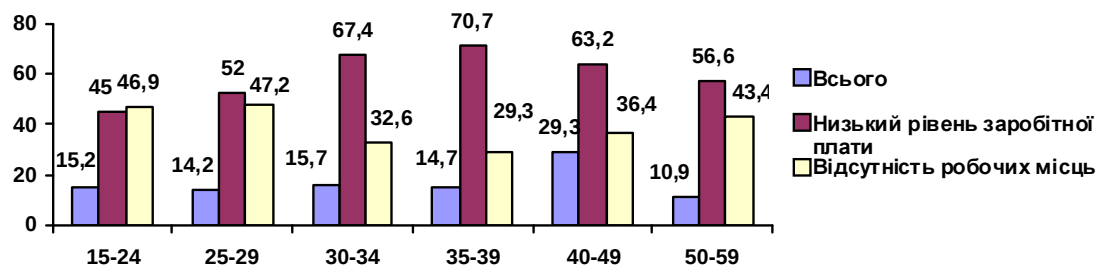

Рис. 2. Розподіл трудових мігрантів за віковими групами та причинами працевлаштування за кордоном, %

Джерело: [10, с. 86]

Формуванню позитивних установок щодо закордонного працевлаштування серед тих, хто планує виїхати, сприяють наступні чинники: більші заробітки (72 %) респондентів, причому як у міських (70,7 %), так і у сільських (76,3 %) жителів; труднощі в пошуках роботи (17,4 %), особливо серед сільських респондентів (24,4 %), що на 10 % вище ніж у міських; менша інфляція та більша стабільність грошей за кордоном (13,8 %); неможливість вирішити житлову проблему (12,4 %), особливо серед міських респондентів (15,8 %), що в 2,8 рази більше ніж у сільських; труднощі знайти роботу за спеціальністю (10,8 %), соціальна незахищеність громадян в Україні (9,5 %), яка суттєвіша у три рази для городян (12,2 %) [12, с. 197]. А за наявності можливості працювати за кордоном позитивну відповідь дали 45 % респондентів (19,9 % цікавить лише робота за спеціальністю, а 26 % – це неважливо).

Цікаві результати дає гендерний аналіз закордонних трудових мігрантів, який показує домінування чоловіків в їх загальній сукупності, що обумовлюється виконанням молодими жінками репродуктивних функцій (догляд за малолітніми дітьми). Щодо вікових показників, то середній вік жінок мігрантів дещо вищий, ніж чоловіків (37,9 та 36,2 роки), хоча поступово ця різниця зменшується. Серед закордонних трудових міг-

рантів більше жінок з міських поселень (32,3 %), ніж із сільської місцевості (27,2 %), що обумовлено структурою українського населення [14, с. 63]. Щодо освітнього рівня, то він вищий у городян, що обумовлюється більшою доступністю освіти та вимогами ринку праці у містах. А от рівень освіти жінок-мігрантів вищий, ніж чоловіків, оскільки їх частка у відповідній освітній структурі вища [11, с. 227].

Спостерігаються і поступові зміни у сімейній структурі трудових мігрантів. Так, якщо частка одружених у 2001 р. складає 56,7 %, то у 2008 р. – 38,0 %. Причинами цього є зміна ставлення до інституту шлюбу (зростання частки громадянських шлюбів) та підвищення шлюбного віку. Гендерний розріз сімейного стану молодих трудових мігрантів показує, що домінуючою групою серед одружених і неодружених є чоловіки, відповідно: 39,9 % та 57,8 %. У той же час серед розлучених мігрантів жінок у сім разів більше ніж чоловіків. Останнє спричинюється клопотанням жінок про добробут дітей та труднощі життя у новому статусі [4, с. 63-67]. Для багатьох жінок, окрім економічних та матеріальних мотивів закордонної міграції, важливе значення має і присікання домашнього насильства та здобуття особистісної свободи [5].

Походження молодих когорт трудових мігрантів за територіальними зонами показує їх диференціацію за віковими групами. Так, мігранти віком 15-24 років у 2005-2008 р. мають наступний регіональний розподіл: Центральний регіон (27,2 %), Південний (25,2 %), Північний (18,2 %), Східний (12,2 %) та Західний (12,4 %). А от у віці 25-29 років маємо зовсім іншу ситуацію щодо Півночі України (3,7 %). Здебільшого це обумовлено близькістю до її областей м. Києва, що значною мірою вирішує питання працевлаштування молоді. Південний регіон у цьому рейтингу займає перше місце (19,2 %), друге – Центр (17,4 %), третє – Схід (17,0 %), а передостаннє – Захід (13,0 %). Найбільшу частку серед мігрантів представляє молодь у віці 30-34 років (15,7 % від усіх трудових мігрантів), з домінуванням Північного регіону України (30,7 %) [10, с. 30].

Спостерігається неоднорідний розподіл молодих трудових мігрантів і за країнами-реципієнтами. Так, у Російській Федерації їх працює найбільше (51 %), в Іспанії та Італії найменше (відповідно 22,8 % та 29,5 %). Популярними для трудової міграції молоді є і Чеська Республіка (49,4 %), Угорщина (38,3 %) та Польща (35 %), але також спостерігаються і значні міграційні потоки до інших країн (51,4 %) (табл. 2).

Таблиця 2

*Розподіл молодих трудових мігрантів за країнами перебування та віковими групами, 2005-2008 рр.**

	Всього, тис. осіб	Частка молоді, %	У тому числі молоді за віковими групами		
			15-25 роки	25-29 років	30-34 роки
Кількість трудових мігрантів, всього	1476,1	45,2	15,3	14,2	15,7
у т. ч. за країнами перебування					
Російська Федерація	710,3	51,0	16,1	17,1	17,8
Італія	198,3	29,5	6,7	7,8	15,0
Чеська Республіка	175,1	49,4	13,3	17,4	18,7
Польща	118,1	35,0	11,9	10,7	12,4
Угорщина	47,0	38,3	13,6	9,4	15,3
Іспанія	40,0	22,8	4,8	8,8	9,5
Португалія	39,0	34,8	14,1	11,5	9,2
Інші країни	148,3	51,4	30,6	11,6	9,2

*Джерело: [10, с. 84]

При з'ясуванні питання відносно продовження тривалості працевлаштування за кордоном було встановлено, що більшість з них очікують переходу тимчасової міграції до стаціонарної форми. Так, 35,6 % молодих трудових мігрантів підтвердили свої наміри продовжити термін роботи за кордоном або залишитися в країні назавжди, що на 12,2 % більше ніж у осіб старшої вікової групи. З молодих осіб до 35 років, хто має наміри залишитися за кордоном, 51 % мають бажання отримати постійну роботу, 18,8 % будуть шукати способи продовження візи, 12,5 % мріють про отримання дозволу на проживання, 6,3 % спробують залишитися неофіційно, або одружитися (вийти заміж), а 4,2 % подадуть заяву на легалізацію. В той же час серед осіб старших за 35 років спробують залишитися неофіційно вже 23,3 %, що свідчить про більш високу правову свідомість молоді [14, с. 94]. Бажають продовжити працевлаштування за кордоном 36,1 % чоловіків та 33,8 % жінок [14, с. 91].

Тривожним є факт небажання значної частки молодих закордонних трудових мігрантів повернутися в Україну, а саме: із 133,3 тис. заробітчан, що брали участь в опитуванні 17,0 % не мали бажання або можливості повернутися в Україну, з них більша частина (55,9 %) складала молодь віком від 15 до 34 років (15-24 р. – 16,7 %, 25-29 р. – 23,1 %, 30-34 р. – 16,1 %) [10, с. 63]. Зростання частки молодих осіб із настановами неповернення до України із трудової міграції є значною проблемою, вирішення якої потребує прискореної розробки заходів для зменшення цього негативного явища, а також створення умов для сприяння як трудової, так і особистісної самореалізації молоді на батьківщині. Тобто, необхідно терміново зупинити процеси виштовхування молоді із національного ринку праці та забезпечити збереження людського потенціалу України.

Працевлаштування молоді на закордонних ринках праці відбувається декількома способами: безпосередньо в країні-реципієнті без попередньо визначеного місця роботи, з попередньо визначеним місцем роботи, в результаті самостійних пошуків та за допомогою родичів і друзів. Саме завдяки останньому каналу переважна більшість молоді (70 %) знаходить роботу за кордоном. У той же час без посередників знаходять роботу за кордоном 25 % молодих мігрантів, звертаючись до роботодавця самостійно та через посередницькі агенції – 10 %, через мережу Інтернет – 1,8 %, завдяки опублікованим оголошенням – 2,7 %, шляхом звернення до недержавних, благодійних організацій та державних органів країни призначення – по 1,1 % [14, с. 54]. Необхідно відзначити, що різке підвищення ролі у пошуках роботи молоді за кордоном Інтернету та різноманітних соціальних мереж.

Навчальна міграція. Вхідження України до Болонського процесу значно спрощує процедуру навчання молоді за кордоном. Зазвичай визначають декілька потоків трудової міграції на основі навчальної мобільності:

- від'їзд на постійне місце проживання з подальшим виходом на закордонний ринок праці (беззворотна міграція);

- виїзд студентів за кордон під час літніх канікул (зворотна міграція);

- виїзд на навчання та одночасне працевлаштування (здебільшого нелегальне);

- від'їзд на стажування з одночасною роботою за наймом (може бути незворотною).

Навчальна закордонна міграція молоді для України має як позитивні, так і негативні наслідки. В першому випадку при створенні необхідних умов (підвищення заробітної плати, наявність відповідних робочих місць, забезпечення житлом) до країни повернуться молоді висококваліфіковані та конкурентоспроможні кадри, що значно підвищить її трудовий потенціал, а в другому – Україна беззворотно втрачає людський потенціал та інноваційний ресурс. Згідно з даними Інституту статистики ЮНЕСКО потоки навчальної міграції з України неухильно зростають від 25,2 тис. осіб у 2004 р. до 27,0 тис. осіб у 2007 р., а у 2011 р. їх чисельність збільшилась на 5,0 тис. осіб, що засві-

дчує підвищення зацікавленості молоді в отриманні якісної освіти за кордоном. У цілому, частка навчальної міжнародної міграції у загальному обсязі останньої становить лише 5,0 %.

Дані обстеження “Молодь України, 2010 р.” засвідчують, що за наявної можливості третина опитаних поїхали б на навчання за кордон, 57 % – не мають такого бажання, а 11 % – не визначилися з цим питанням [11, с. 227]. Спостерігається зміна навчальних настанов за кордоном із зміною віку молоді. Тобто, із збільшенням віку зменшується їх частка, а саме: до 20 років – бажає навчатися за кордоном кожний другий з опитаних з найбільшим розривом між відповідями за розселенням (у міських поселеннях – 52,9 %, а в сільській місцевості – 43,5 %); у віці 20-24 роки – кожний третій, серед 25-29-річних – кожний четвертий, а серед тих, хто перетнув вікову межу за 30 років – кожний п’ятий [12, с. 188]. У той же час більш усвідомлено дають відповіді щодо навчання за кордоном студенти вищих навчальних закладів України.

Основними мотивами навчання молоді за кордоном серед тих, хто має ці наміри, є наступні:

- 1) отримати диплом магістра, чи бакалавра закордонного університету (16,3 %);
- 2) отримати досвід навчання у закордонному університеті для з’ясування можливостей майбутнього працевлаштування;
- 3) познайомитися з іншими країнами та їхньою культурою (18,7 %);
- 4) прослухати окремі курси та лекції відомих науковців (7 %).

Найбільш привабливими для навчання за кордоном серед опитаних є Англія (25 %), США (21 %), Німеччина (11,7 %), Польща, Угорщина, Російська Федерація (27 %), Молдова (4,3 %), Білорусія (8,5 %) [12, с. 183]. Для вищих навчальних закладів цих країн навчання закордонних студентів є важливим пріоритетом, а тому ними розробляються різноманітні привабливі програми та умови отримання високоякісної освіти, які мотивують українських студентів продовжувати свою освіту за кордоном, а для абітурієнтів – вибрати найкращий заклад, який відповідає їх фінансовим можливостям та очікуваній якості професійної підготовки, що дозволить їм бути в подальшому більш конкурентоспроможними на різноманітних ринках праці. Це становить для України велику небезпеку, особливо в умовах депопуляції її населення та зростання тенденцій незворотності освітньої міграції.

Висновки і пропозиції. У результаті проведеного дослідження причин, що формують настанови міжнародної міграції молоді в Україні та тенденцій протікання цих процесів, було встановлено, що соціально-економічні, духовно-культурні проблеми та політична нестабільність у країні виштовхують молодь з національного простору в пошуках країн, де вони мають можливість у більшій мірі реалізувати свій трудовий потенціал та задовольнити особистісні потреби. Міжнародна міграція молоді має негативні наслідки для України, оскільки вона втрачає перспективний трудовий, інноваційний та демографічний ресурс і створює значні проблеми для самої молоді, яка здебільшого не має високої кваліфікації, а тому погоджується на будь-яку роботу, низьку оплату праці без відповідних трудових та соціальних гарантій і здебільшого працює в нелегальному секторі економіки.

З метою зменшення еміграційних потоків молоді з України на державному рівні необхідно розробити та впровадити системні заходи щодо макроекономічної стабілізації та оздоровлення економіки країни: створення робочих місць, привабливих для молоді за змістом, умовами та оплатою праці; розширення програм молодіжного будівництва та забезпечення молодих сімей власним житлом; збалансування попиту та пропозиції освітніх послуг, що надають вищі навчальні заклади України, з вимогами її ринку праці. На зовнішньому рівні для захисту прав молодих міжнародних мігрантів доцільно

розробити заходи із забезпечення цивілізаційних форм їхнього від'їзду та повернення, прискорити ратифікацію двосторонніх міжурядових угод для захисту їх трудових та громадянських прав за кордоном.

Список використаних джерел

1. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. / за ред. Е. М. Лібанової. – К.: Український центр соціальних реформ, 2006. – 138 с.
2. Прибиткова І. Міграційний потенціал молоді України, Азербайджану та Росії [Електронний ресурс] / І. Прибиткова. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/analit/ughiyh>.
3. Миколук О. Миграция стала образом жизни / О. Миколук // День. – 2008. – № 232.
4. Чумаченко А. Чемоданные настроения молодежи [Электронный ресурс] / А. Чумаченко. – Режим доступа: <http://odnarodyna.com.ua/articles/6/2015.html>.
5. Толстокорова А. Экономическое неравенство, социальная исключенность и трудовая миграция: проблемы украинской молодежи в период постсоветской трансформации [Электронный ресурс] / А. Толстокорова. – Режим доступа: http://www.coe.int/t/dg4/youth/Source/Resources/Forum21/Issue_No10/N10_Challenges_Ukrainian_youth_ru.pdf.
6. Акимов Д. Болонский процесс, учебная мобильность и трудовая миграция [Электронный ресурс] / Д. Акимов. – Режим доступа: <http://www.journal.yurpayintel.com.ua/2010/6/article01/>.
7. Migration for Development: Within and Beyond Frontiers. – N.Y.: IOM, 2006. – 436 p.
8. Хомра А. У. Миграция населения: вопросы теории, методики исследования / А. У. Хомра – К.: Наукова думка, 1979. – 148 с.
9. Прибиткова І. М. Основи демографії: посібник для студентів гуманітарних і суспільних факультетів вищих навчальних закладів / І. М. Прибиткова. – К.: АртЕк, 1995. – 256 с.
10. Перше загальнонаціональне вибіркове обстеження населення (домогосподарств) з питань трудової міграції “Зовнішня трудова міграція населення України”. – К.: ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2009. – 120 с.
11. Балакірева О. М. Молодь України: спосіб життя та ціннісні орієнтації / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар // Український соціум. – 2010. – № 4(35). – С. 201-230.
12. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / за ред. Е. М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 248 с.
13. Безпека документів та міграційна політика: висновки та рекомендації міжнародних робочих груп для України. – К.: Вістка, 2011. – 88 с.
14. Майданік І. П. Українська молодь на ринках праці зарубіжних держав / І. П. Майданік. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 176 с.